

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Година LXV

Београд 2018.

Број 1–2

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

УДК 81'38

371.3::811.163.41

811.163.41'38

https://doi.org/10.18485/kij.2018.65.1_2.1

МИЛОШ М. КОВАЧЕВИЋ*

Филолошки факултет Београд

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац

Оригинални научни рад

Примљен: 20. 04. 2018.

Прихваћен: 26. 05. 2018.

СТИЛИСТИКА У НАСТАВИ СРПСКОГА ЈЕЗИКА

У раду се освјетљава пут развоја и укрштања критеријума Бајијев(ск)е лингвистичке стилистике, која се бави стилематичношћу језичких јединица, и Шпицеров(ск)е књижевне стилистике, која се бави стилогеношћу језичких јединица. Та два плана истраживања као уједињена, нераздвојна, и нужна за потпуну стилистичку анализу, предмет су интегралне стилистике. У раду је анализом двају граматичко-стилистичких питања провјерена дјеловност критеријума интегралне стилистике.

Кључне ријечи: Шарл Баји, Лео Шпицер, лингвистичка стилистика, књижевна стилистика, интегрална стилистика, стилема, стилематичност, стилогеност.

1. Пут до интегралне стилистике

Стилистику ћемо овдје разматрати као интегралну стилистику. Ако глагол *интегрисати* значи „спојити у цјелину, ујединити”, именица *интеграција* значи „сједињавање, уједињавање”, а придјев *интегралан* – „цјеловит, потпун” (Речник 2007: 475), онда логички слиједи да термин *интегрална стилистика* значи „цјеловиту, потпуну, уједињену стилистику”. И заиста, стилистика као наука XX вијека, а XX вијек је „вијек заснивања (модерне) стилистике” (Вуковић 2000: 15),

*mkovacevic31@gmail.com

по правилу је била „дезинтегрисана” стилистика, стилистика са два правца – лингвистичким и књижевним – често додирна и интерферирајућа, а готово никад уједињена. А и исходиште тим двама правцима било је различито. Први правац, лингвистички, за почетак има Шарла Бајија *Трактат о француској стилистици* (1909), дјело којим се стилистика као аутономна научна дисциплина практично утемељује. Та Бајијева и бајијевска „концепција модерне стилистике произашла је директно из лингвистике тзв. женевске школе, коју је утемељио Сосир, а развили његови ученици Баји и Сеше. Она је заснована на језику као систему, на језику колектива, на проучавању језичких структура у том систему и њихова односа према мисли. Она је сва у оквирима језика. Циљ јој је да проучи и опише стилистичке вриједности изражајних средстава које језик као систем има и да покаже колико лингвистичке чињенице дјелују као израз. Она не иде ка појединцу који тај језик употребљава. Према томе, та стилистика се усмјерава на *колективни израз* и средства којима се он артикулише; отуд и посебно њено интересовање за психолошки и социјални аспект језика. Зато се и зове *стилистика колектива* или *стилистика израза* или, будући да је сконцентрисана на дескрипцију лингвистичких облика и средстава израза, *дескриптивна стилистика*. Пошто је проистекла из лингвистике и пошто се служи њеним методама и терминологијом, она се, током свог развоја и концепцијског проширивања, све чешће називала *лингвистичком стилистиком*, односно *лингвостилистиком*” (Вуковић 2000: 61).

Бајијева стилистика израза проучава стилистичке вриједности средстава којим располаже мисао да би се изразила. Али се она није бавила проценом начина на који корисник остварује те стилистичке могућности. То је себи у задатак дала једна друга и друкчија стилистика, која се развијала насупрот Бајијевој стилистици и упоредо с њом. То је *генетичка стилистика* или *стилистика појединца*, касније позната под именом *књижевна стилистика* или *стилистика критика* (односно *критика стила*). Њено исходиште није у сосировској лингвистичкој школи, него у школи њемачког идеализма, чији је утемељивач Хуго Шухарт, који је сматрао да је језик творевина појединца генерализована имитацијом колектива који га прихвата. Директни насљедници Хуга Шухарта јесу Карл Фослер и Лео Шпицер, с тим да се Фослер сматра оснивачем тзв. минхенске школе, тако значајне за развој генетичке стилистике. Њих двојица, а посебно Шпицер, сматрају се творцима књижевне стилистике, односно стилистичке критике. Шпицер је познати романиста и хиспаниста. Докторирао је 1910. тезом *Творба ријечи као стилско средство на примјеру Раблеа*. Најзначајније његово методолошко стилистичко дјело без сумње је „Лингвистика и теорија књижевности”, гдје је негирао традиционалну подјелу између проучавања језика и проучавања књижевности, сматрајући да је кључ за превазилажење те подјеле у средишту самога дјела – а то је стил (Гиро 1964: 55).

Та подјела, међутим, није Шпицеровом стилистиком превазиђена. Може се рећи да су се у неким битним начелима прије дотицале него што су се подударале Бајијева лингвистичка и књижевна Шпицорова стилистика. Наиме, пред-

мет Бајијеве стилистике јесте проучавање *природног и евокативног афективног* садржаја. Она ограничава подручје свог проучавања на афективност, што значи да из тог подручја искључује дидактичке и естетске вриједности. Баји сматра да „стилистика проучава чињенице језичког израза с гледишта њиховог афективног садржаја, тј. израз осјећајних чињеница језиком и дјеловање језичких чињеница на осјећајност” (Гиро 1964: 38). Стилистика, по Бајију, заправо изучава оно што подразумева општа стилистичка јединица, основна јединица појачане изражајности, коју ће, по моделу структуралистичке терминологије, словачки стилистичар Јозеф Мистрик назвати *стилемом* (Мистрик 1967). Стилеме су својом језичком структуром предодређене афективне јединице. Најопштије речено, језичка јединица са статусом стилеме на неки начин има језичку структуру друкчију од структуре општеупотребних језичких јединица. У подлози њене творбе стоји нека врста формалног или семантичког одступања. Бајијевим ријечима речено, она би била колективно прихваћена „девијација индивидуланог говора” (Гиро 1964: 82).

Као основна стилистичка јединица, стилема увијек има два плана: а) план *стилематичности*, и б) план *стилогености* (в. о томе Ковачевић 2000: 321–325; 2012: 36–37). План стилематичности препознаје се у форми стилеме. *Стилематичност* подразумева структурно онеобичајење или одступање од уобичајене (општеупотребне, „нефигуративне”) форме. Да би се знало по чему је нека језичка јединица стилема, морају се открити принципи њене стилематичности, тј. језичка карактеристика по којој се та јединица разликује од њој конкурентске (нестилематичне) јединице, нпр. ријеч *намастир* је стилема, јер је настао метатезом (преметањем) прва два слога у стандардној (општеупотребној) ријечи *манастир*. Испитујући стилематичност јединица језичких јединица, стилистичар првенствено испитује њихово језичко ткање, приступајући им као специфично оформљеним језичким јединицама. Под стилемом се са лингвистичког становишта подразумева језичка јединица која има специфичну језичку структуру, која се у форми или значењу по нечему разликује од нестилематичне, општеупотребне јединице (нпр. било која стилска фигура). Стилематичност као изразни план стилема дуго је сматрана јединим задатком Бајијев(ск)е лингвистичке стилистике.

Други аспект стилеме јесте *стилогеност*. Стилогеност је функционална вриједност неке језичке јединице. Стилогеност се може остварити и истраживати само у одређеном контексту. Што је језичка јединица као стилема примјеренија контексту, то је њена естетска, умјетничка вриједност већа. Друкчије речено, то је она стилогенија. Зато стилематичност имају само језичке јединице које имају „необичну” структуру, форму, док стилогеност имају и формално уобичајене и формално онеобичајене језичке јединице. Стилогеност тако захвата већи број језичких јединица од стилематичности. Стилематичне су само језичке јединице које имају онеобичајену форму, а стилогене могу бити све језичке јединице: и оне са уобичајеном (стандардном) и оне са неуобичајеном формом. Зато све што је стилематично, не мора бити и стилогено (стилогене су само оне стилематичне

јединице које производе умјетничку вриједност у датом контексту), нити све што је стилогено мора бити стилематично (стилогене су све оне јединице које производе највећи умјетнички ефекат, без обзира на то да ли оне имају уобичајену или онеобичајену форму). Стилогеношћу као умјетничком вриједношћу стилеме бави се књижевна стилистика, при чему се у њој „стилема кратко може описати као свака језичка јединица која осим основнога (денотативног) може да доднесе и додатни (конотативни) смисао. Стилеме јесу облици појачавања израза управо зато што преносе дуплу или двојну, тј. денотативно-конотативну информацију” (Петковић 2010: 232).

Лингвистички дио лингвостилистике по правилу се бави стилематичношћу, тј. пописом и описом стилема као необичних форми, док се књижевни дио лингвостилистике бави њиховим вредновањем, тј. стилогеношћу, функционалном вриједношћу у једном тексту. Лингвистици, дакле, приоритетно припада стилематичност, а књижевној науци стилогеност језичких јединица. Зато се и стилеме по правилу дијеле према типу језичке јединице која се онеобичајава, тј. према нужним типовима језичких јединица, и то на: а) фоностилеме, б) морфостилеме, в) семантостилеме, г) синтаксостилеме, д) текстостилеме, и (покаткад) њ) графостилеме, с тим да је Баји издвојио само прва четири од наведених типова афективно-изразних јединица.

Сваком од типова стилема одговара посебна стилистичка (под)дисциплина. А те стилистичке (под)дисциплине јесу: а) *фоностилистика* или *фоностилематика*, б) *морфостилистика* или *морфостилематика*, в) *синтаксостилистика* или *синтаксостилематика*, г) *семантостилистика* или *семантостилематика*, д) *текстостилистика* или *стилистика дискурса*, њ) *графостилистика* или *графостилематика*. Синонимни термини са лексемом *стилематика* у свом саставу, које као једине у разврставању дисциплина лингвистичке стилистике наводи К. Прањић (1985: 192–193), јасно показују да је свим (под)дисциплинама лингвистичке стилистике једини задатак истраживање њихове *стилематичности*.

Основ за приближавања књижевне стилистике лингвистичкој, и основ Шпицеровог мишљења о превазилажењу лингвистичког и књижевног стилистичког приступа књижевном дјелу, пружала су бар три темељна начела на којима је почивао Шпицеров стилистички метод анализе књижевног дјела¹: а) *Критика је иманентна дјелу*; она као полазну тачку узима дјело само, а не неко априорно гледиште изван дјела; и она из дјела самога извлачи своје властите категорије; б) *Проучавање књижевног дјела је стилистичко* и оно мора имати своју полазну тачку у некој језичкој црти (карактеристици); в) *Карактеристична црта је индивидуална стилистичка девијација*, тј. посебан начин говора који одступа од нормалне употребе; свако одступање од норме на плану језика одражава одступање на неком другом подручју. Стил је, дакле, језичко одступање (Гиро 1964: 57–58).

¹ Сва начела, њих осам, наводи П. Гиро (1964: 57–58).

Као што се види, три наведена начела потпуно су сагласна са критеријумима лингвистичке Бајијев(ск)е стилистике, тако да ће постати окосница приближавања лингвистичке и књижевне стилистике. А сржна подударна карактеристика јесте „индивидуална стилистичка девијација”, што је заправо перифрастичка дефиниција стилеме. Шпицер је тако за тежиште истраживања одредио књижевно дјело као умјетнички обликован текст². Тако је инаугурисано једно од основних полазишта књижевно стилистичке анализе – да „стилски валентна средства или стилеме играју значајну улогу у књижевним текстовима, па су се истраживања у оквирима афективне стилистике могла повезати са Шпицеровом књижевно усмереном стилистиком и са Штајгеровим методом тумачења књижевног текста” (Петковић 2010: 230–231). Стилеме као „језички девијантна форма” нашла се у центру и лингвостилистичких и књижевностилистичких истраживања, препознатљива већ у дефиницији стила као „језичког одступања”, и код Бајија, јер је за њега стил „девијација индивидуалног говора”, и за Шпицера, за кога је стил „индивидуална стилистичка девијација у односу на општу норму” (Гиро 1964: 82).

Приближавању лингвистичке бајијевске и књижевне шпицеровске стилистике допринијела су даљња структурално-поетичка истраживања, посебно она Романа Јакобсона. У одговору на питање о вези поетике и лингвистике, Јакобсон ће рећи да се „поетика превасходно бави питањем ’Шта чини једну вербалну поруку уметничким делом?’ Како је главни предмет поетике *differentia specifica* вербалне уметности у односу на друге уметности и на друге врсте вербалног понашања, поетици припада водеће место у књижевним студијама. Поетика се бави проблемима вербалне структуре, управо као што је предмет сликарске анализе сликарска структура. Пошто је лингвистика глобална наука о вербалној структури, поетика се може сматрати интегралним делом лингвистике” (Јакобсон 1966: 286). То је тим логичније што „наука о језику очигледно има задатак да изучава вербалне знаке у свим њиховим распоредима и функцијама, те нема права да занемари поетску функцију која је непрестано присутна у језичком изразу сваког људског бића од најранијег детињства и сама има битну улогу у структурирању говора” (Јакобсон 1978: 372). Из тога проистиче да „поетику можемо да дефинишемо као лингвистичко проучавање поетске функције у контексту језичких порука уопште, а посебно у поезији” (Јакобсон 1978: 373). Јакобсон притом сматра да „усмереност (*Einstellung*) на ПОРУКУ као такву, довођење у фокус поруке зарад ње саме – то је ПОЕТСКА функција језика” (Јакобсон 1966: 294), и да је њена суштина у томе што „пројектује принцип еквивалентности из осе селекције у осу комбинације” (Јакобсон 1966: 296). Стилистика у pjesничком дјелу проучава искључиво литерарност³.

² Примјену свог стилистичког метода Л. Шпицер је најдоследније провео у монографији *О стилу Марсела Пруста* (Шпицер 2012).

³ Конкретана примјена Јакобсонове теорије поетске функције језика најексплицитније је дата у детаљној стилистичкој анализи Херделинове pjesме „Поглед”, коју су извршили Р. Јакобсон и Г. Либс-Гротхус (2012).

„*Литерарност* – тј. претварање језичког материјала у песничко дело и систем поступака путем којих се оно врши – тема је коју лингвист развија у својој анализи песама” (Јакобсон 1978: 374). А оно што, по Јакобсону, „супротставља поезију другим врстама језика није присуство друкчијих елемената – ритмичких јединица или семантичких спојева који се не би могли јавити у прози – већ присуство елемената који функционишу на друкчији начин у језичком склопу дела” (Којен 1978: 16). Из тога проистиче да „усмереност на сам језик не захтева да песнички текст садржи специфичне елементе који би сами по себи показивали да је реч о поезији; оно што је неопходно је да дати елементи, ма каква била њихова природа, функционишу тако да истакну у први план саму језичку организацију, пригушујући све асоцијације које би могле лишити речи њихове аутономне вредности” (Којен 1978: 16–17).

Сва стилистичка истраживања – од Бајија до Јакобсона – стално се на различите начине питају о статусу језика књижевности и његовом односу према комуникативном, општеупотребном језику. Чини се да је међуоднос природног и књижевног језика понајбоље разријешено Ј. М. Лотман теоријом о језику књижевности као „другостепеном моделативном систему”. „Оне системе у чијој је основи” – вели Ј. М. Лотман – „природни језик и који прихватају допунске надструктуре, стварајући језике другог степена, прикладно је назвати другостепеним моделативним системима” (Лотман 1991: 541). Основна карактеристика тих другостепених система огледа се у томе што „при прекодирању уметничког система на неуметнички језик увек остаје ’непреведени’ остатак – она над-информација, која је могућна само у уметничком тексту” (Лотман 1991: 550), односно што су у књижевности као другостепеном систему, а посебно у поетском језику, „сваки детаљ и текст у целини укључени у различите системе односа, добијајући на крају више значења” (Лотман 1991: 549).

Схватањем језика књижевности као „другостепеног моделативног система” стилистичко поље истраживања не може се више ограничити само на стилеме и њихову стилогеност. Има, наиме, писаца који готово да немају стилема, или су стилеме потпуно периферан слој језичких јединица у њиховом дјелу. Такав је, на примјер, један од највећих, ако не и највећи писац српског језика – Иво Андрић. Још је Д. Живковић уочио, баш поводом Андрићева језика, „дефектност” стилематско-стилистичког приступа књижевном дјелу, питајући се „како се то ’немодерним’ средствима остварује ’модерна’ проза?” (Живковић 1965: 142). Живковићево питање нужно подразумева да стилистичка истраживања прекораче план стилематичних јединица, и да се везују за све и стилогене стилематичне и нестилематичне јединице, односно све јединице које изазивају литерарни или књижевни ефекат. Из тога онда нужно проистиче да стилогеност захвата много шири круг јединица од стилематичности, јер се стилогеност као литерарни ефекат, књижевна вриједност употријебљене јединице, остварује како помоћу стилематичних јединица (стилема) тако и помоћу општеупотребних стандарднојезичких јединица.

Тако интегрална стилистика уједињује и а) лингвостилистику, која се у првом реду бави стилематичношћу, тј. начинима структурисања стилема као формално и/или семантички онеобичајених јединица, и б) књижевну стилистику, која се бави стилогеношћу, тј. књижевним ефектом, који изазивају како стилематичне тако и нестилематичне језичке јединице. Интегрална стилистика бави се, значи, стилематичношћу стилема и стилогеношћу и стилема и нестилема. Предмет интегралне стилистике јесте истраживање начина остваривања (међу)односа стилематичности и стилогености језичких јединица: од фонеме као најмање до дискурса или текста као највише. Ако је стилематичност стилистичка форма језичке јединице, тј. формални отклон који дату јединицу супротставља уобичајеној, онда је стилогеност умјетнички ефекат или умјетничка вриједност неке језичке јединице. Из тога производи да језичке јединице, посматране са стилематично-стилогеног аспекта, могу бити четвороврсне: а) *само стилематичне* (када је јединица формално онеобичајена, али та формална онеобичајеност не производи умјетнички ефекат), б) *само стилогене* (када је у питању општеупотребна језичка јединица, јединица стандардне језичке структуре, али умјетнички функционална, тј. са изразитом умјетничком вриједношћу), в) *и стилематичне и стилогене* (када језичка јединица има и онеобичајену форму и умјетнички вриједност), и г) *и нестилематичне и нестилогене* (када језичка јединица нема онеобичајену форму, а уз то и не производи књижевни ефекат). На тај начин, интегрална стилистика у поље свог истраживања укључује све јединице које чине структуру књижевног текста, без обзира на то јесу ли оне само стилематичне, само стилогене, или пак и стилематичне и стилогене, односно и нестилематичне и нестилогене. Интегрална стилистика, поновимо, изучава оба плана језичких јединица у књижевном тексту – и стилематични и стилогени – уједињујући на тај начин лингвистичку са књижевном стилистиком. Уколико тог уједињења не би било, и једна и друга анализа, и лингвистичка и књижевна, заправо би биле „крње”, теоријски чак тешко „одбрањиве” – јер је свака анализа структуре језичких јединица у књижевном тексту испразна, несврхисходна ако се у обзир не узима њихова умјетничка функција; односно свака је анализа умјетничке функције језичких јединица незамислива ако се у обзир не узму њихове структурне карактеристике.

Анализа употребе језика у књижевном дјелу, за разлику од свих других употреба, нужно зато подразумијева разматрање како стилематичне, тако и стилогене функције језичких јединица, тј. научно освјетљавање структурних специфичности језичких јединица у нераздвојној вези са њиховом умјетничком вриједношћу.

2. Интегрална стилистика на дјелу

Интегрална стилистика са својим критеријумима врло је подобна за примјену у настави – од основношколске до универзитетске. Овдје ћемо универзи-

тетску искључити, јер је ионако књижевностилистичка анализа шпицеровског типа сматрана „универзитетском критиком”, и дуго времена била заштитни знак научности саме критике стила. Овдје ћемо зато примјену интегралне стилистике везати за два стилистичка питања која су програмски везана за основношколску и/или средњошколску наставу језика и књижевности. Прво је питање везано приоритетно за основношколски ниво наставе, и тиче се међуодноса творбено-граматичких категорија деминутивности и аугментативности и стилистичких категорија хипокористичности и пејоративности.

Друго је питање везано приоритетно за средњошколски ниво наставе језика и књижевности, и тиче се међуодноса граматичко-синтаксичког и стилистичког статуса темељних конструкција преношења туђег говора.

2.1. Деминутивност и аугментативност наспрам хипокористичности и пејоративности

Деминутивност и аугментативност су творбене значењске категорије српског језика. Додавањем различитих суфикса код различитих врста ријечи реализује се или а) деминутивно значење „мање од онога што основна ријеч значи”, или б) аугментативно значење „веће од онога што основна ријеч значи”. Зато се деминутиви у српском језику и зову умањенице, а аугментативи увећанице. Умањивање и увећање као творбено значење није карактеристика само једне врсте ријечи. Тако се деминутивност или умањеност у српском језику додавањем одређених суфикса реализује код више врста ријечи: а) именица (нпр. кућица, путић, каменчић, пламичак и сл.), б) придјева (нпр.: малецки, плавкаст, сићушан, дебелушкаст, бледуњав, хладњикав, пуначак и сл.), в) глагола (нпр.: кашљуцати, грицкати, боцкати, дрмуцкати, смијуљити се и сл.), г) прилога (нпр.: малко, малкице, малчице, оволицко, онолицко, толицко и сл.). Аугментативност или увећаност, такође, као творбено суфиксално значење имају неколике врсте ријечи: а) именице (нпр.: планинчина, ручурда, кућерина, баруштина, кишурина и сл.), б) глаголи (нпр.: дрмусати, трескати, млатнути лупетати и сл.), в) придјеви (нпр.: оволикачки, оноликачки, толикачки, чудноват, и сл.), и г) прилози (нпр.: оволикачко, оноликачко, толикачко и сл.).

Деминутивност и аугментативност свих наведених врста ријечи не успостављају везу са хипокористичношћу и пејоративношћу. Деминутивност и аугментативност, као творбеносемантичке категорије, и хипокористичност и пејоративност као стилистичке категорије, „укрштају” се, прије свега, унутар именичке категорије ријечи, док се код осталих деминутивно-аугментативних врста ријечи готово и не сусреће. Зато ћемо овдје суоднос тих двију творбеносемантичких са двијема наведеним стилистичким категоријама разматрати само с обзиром на њихово исказивање именицама⁴. Но, прије него што пређемо на разматрање тог суодноса, треба да се упознамо са „несуодносним” примјерима,

⁴ О деминутивним и аугментативним именицама без њиховог довођења у саоднос са категоријама хипокористичности и/или пејоративности, с тим да је тај саоднос искључен већ корпусним

тј. с примјерима у којима не долази до укрштања творбено-граматичких значења деминутивности и аугментативности са стилистичким значењима хипокористичности и пејоративности, и то само на примјеру именичких твореница.

Деминутивност као творбеносемантичка категорија, како смо већ рекли, значи умањеност. Значење деминутивне творенице тако се може увијек парафразирати синтагмом: „мали + појам изражен мотивном именицом”, као нпр.: *кућица* = *мала кућа*, при чему деминутивни суфикс носи значење „мали”. У свим примјерима у којима се значење суфикса своди само на значење „мали”, твореница има једино значење умањенице; она је дакле творбенограматичка твореница. То показују и сви примјери које наводимо⁵, у којима различити суфикси имају значење „мали”, па се дата твореница може трансформисати у супстантивну синтагму, у којој ће конгруентни атрибут „мали” бити семантички еквивалент творбеном деминутивном наставку:

(1) ...када је наишла „као лак *облачак*” (Вечерње новости, 19. 9. 2015, 17); Ово су само *делићи* разговора који нису били у финалним верзијама емисија (Политика, 15. 9. 2015, 17); Калифорнијске корњаче-месождери ... највероватније су криве за повреде *лабудућа* у Дунавском парку (Политика, 15. 9. 2015, 21); Неки људи су као *кесице* чипса. Надувани, а унутра празни (Вечерње новости, 15. 9. 2015, 2); Бојан Љубеновић); Хит парола „Напред Радуљица, бодримо те са *клутица*” (Вечерње новости, 14. 9. 2015, 28; поднаслов); Цар обећава руку кћерке јединице ономе који донесе ту чудотворну *травку* (Политика, 14. 9. 2015, 16); И *лоттица* за бејзбол је занимљива (Политика, 27. 9. 2015, 24); Грађанин и грађанка добили *грађанче* (Политика, 9. 9. 2015, 25; наслов); Стари храст „пао”, али *борићи* неће! (Вечерње новости, 8. 9. 2015, 26; наслов); У *бродућу* је био један брачни пар (Политика, 8. 9. 2015, 23); Опет само *мрвице* (Вечерње новости, 3. 9. 2015, 15; наслов); Нажалост, постоји један *проблемчић*: та фирма није ријалити програм него наш живот (Политика, 29. 8. 2015, 5); Као сиромашни сељачки син који мора да заради неки динар са стране да би платио *собичак* у сутерену, латио сам се посла колпортера (Политика, 28. 8. 2015, 24); Сутрадан, у рану зору ... се у тесним *уличицама* недалеко од хотела у којем сам комотно прспавао осећао мирис свежег хлеба (Политика, 28. 8. 2015, 25); И зато је овај *текстич* за опомену (Политика, 24. 8. 2015, 23); Чудио се како су тамо, у тој питомини, поља необрађена. Само један *виноградић* као оаза (Политика, 24. 8. 2015, 23); Некада велики таленат бугарског фудбала није показао ни *делић* онога због чега је окарактерисан као највеће појачање „црно-белих” (Политика, 28. 8. 2015, 35); Дрвена *колица*, мала деца, прљава лица. (Политика, 20. 8. 2015, 24); *Ветрић* са Вира претворио се у „Олују” (Политика, 20. 8. 2015, 5); Сада више нема ни Вира, ни *кућице*, ни татиних ни маминих пријатеља (Политика, 20. 8. 2015, 5); Била је једна *збирчица*, сликовница са песмама о Косовском боју (Политика, 20. 8. 2015, 5); Српске пасоше делимо свима попут *чоколадица* (Политика, 17. 8. 2015, 12); Вриштање деце. Нашла су пластичну кутију коју вуку за *конопчић* (Политика, 15. 8. 2015, КУН, 2); Зато, ако не знате шта да обучете, са лаганом *хаљиницом* нећете погрешити! (Вечерње новости, 3. 8. 2015, 33); Урадио је и модел који изгледа као *каменчић* донет са Месеца (Блиц, 31. 7. 2015, 26) и сл.

Аугментативи су у односу на деминутиве супротна значењска творбено-граматичка категорија. Аугментативним суфиксима увијек се изражава значење „велики”, тако да је значење цијеле творенице: „велики + појам изражен мотивном именицом”. То значи да аугментатив казује да је његово значење бога-

методолошким поступком „изоловања” из реченичног контекста навођених деминутивних и аугментативних именичких лексема – в. опширно у Јовановић (2010).

⁵ Попис извора из којих су ексцерпирани примјери дат је на крају рада.

тије за семантичку компоненту „велики”, коју доноси управо творбени наставак, односно аугментативни суфикс, као нпр.: *рупетина* = *велика рупа*. У свим случајевима у којима је суфиксом изражено само значење „велики”, твореница има искључиво аугментативно значење, што потврђује и могућност парафразе супстантивном синтагмом у којој је конгруентни атрибут „велики” семантички еквивалент творбеном аугментативном наставку:

(2) Немој да ти лупим *шамарчину* (Вечерње новости, 9. 9. 2015, 36); Ако ми неко увреди мајку, добиће *шамарчину* (Наше новине, 17–18. 1. 2015, 5); Најгоре од свега било је то што се *змијурини* замео сваки траг (Политика, 23. 8. 2015, 26); ...али су сви били једнодушни да је реч о *змијурини* застрашујуће дужине (Политика, 23. 8. 2015, 26); Али, видим да возач ... зна сваку кривину и *рупчугу* до Београда (Политика, 5. 1. 2016, 7); и сл.

Хипокористици и пејоративи су чисто стилистичке категорије. Њима се изражава искључиво експресивно, афективно значење. Тако хипокористици увијек исказују значење „умилности”, па се друкчије зову *ријечи од миља*. Хипокористици, такође, припадају твореницама, тако да хипокористично значење носи творбени суфикс. Значење творбеног хипокористичног суфикса може се изразити лексемом „мила”, тако да права, чиста хипокористична твореница има само значење „мила + појам изражен мотивном именицом”, што се јасно види и из следећих примјера:

(3) Осим што се баве спортом, излазе, чувају *унучиће*, путују, данашње *баке* и *деке* су вичне и савременим технологијама (Вечерње новости, 16. 9. 2015, 19); ...сви, баш сви уротили су се против његова неогуђивог права да стекне своје *милионче* (Блиц, 31. 7. 2015, 26) Он као авијатичар Жаре, а ја као млади *сељачић* Далибор... (Политика, 28. 8. 2015, 24); Како је *змијуљица* постала питон (Политика, 23. 8. 2015, 26: наслов); Дакле, или три лепе и скромне *пензијце* – или наставак акања, секирације и страдања? (Политика, 19. 8. 2015, 14); ...како је говорио гледајући своје *унучиће* (Вечерње новости, 19. 8. 2015, 14); Његов *синчић* пажљиво посматра како га тата учи спортске потезе (Блиц, 31. 7. 2015, 22); Док евро расте, дебља и крмачи се на нашој грбачи, *динарчић* једва преживљава (Политика, 20. 9. 2015, 24); Они кроз чије су руке прошли метални *еврићи*, касније додирну око или уста и схвате да је динар много здравији (Политика, 20. 9. 2015, 24) и сл.

Пејоративи, у односу на хипокористике, имају супротно експресивно, односно афективно значење – значење „погрдности”. Све пејоративне лексеме такође су творенице, тако да се значење погрдности (у различитим семантичким нијансама „ружног”) исказује творбеним наставком, односно пејоративним суфиксом, што јасно потврђују следећи примјери, у којима суфикс искључиво носи значење „погрдности”, односно „негативне емпатије”:

(4) Није реткост да на изборима у селу победи група грађана, али је још чешће да на изборима у граду победи група *сељачина* (Вечерње новости, 16. 9. 2015, 2; Бојан Љубеновић); Ред би био да коначно неки упале светло у овој *крчметини* (Политика, 7. 8. 2015, 5); *Пасуљчином* против *врућинчине* (Данас, 25–26. 7. 2015, 24; Светислав Басара, наслов); Бежи из тих *новинчина* (Политика, 4. 7. 2015, 23); и сл.

Како се из наведених примјера види, творбени деминутивни суфикси (1) по правилу су подударни творбеним хипокористичним суфиксима (3). Јер, „кад се бића и предмети означавају деминутивима, онда они због своје смањености

и безазлености изазивају присност и симпатије. Ако за сестру кажемо да је *сестрица*, онда се тиме не означава само да је она мала, већ да се и истиче да нам је посебно драга” (Николић 2002: 36). Када се хипокористичност изразно подударе са деминутивношћу, тј. када се хипокористичност изражава творбеним суфиксима којима се изражава и деминутивност, тада говоримо о *деминутивним хипокористицима*. Деминутивни хипокористици су творбене деминутивне форме, у којима деминутивни суфикс нема значење „мало” него значење „умилно”, чему су најеклатантнија потврда наведени примјери под (3). Деминутивни хипокористици имају или а) деминутивно-хипокористично значење, када уједињују значење „мало” и „умилно, драго” (нпр.: *пензијица* = *мала драга пензија*; *синчић* = *мали мили син*, и сл.), или б) само хипокористично значење; значење „умилности”, које искључује значење умањености (нпр.: *динарчић* = *драги динар*; *милиончић* = *драги милион*, *бакица* = *драга баба*, и сл.). У грамагичкој и школској литератури хипокористичност се готово искључиво везује за деминутивне форме, тако да се стиче утисак да су деминутивне форме твореница једине форме хипокористика (уп.: Николић 2002: 36–37, Стевановић 1981: 524)⁶. А то једноставно није тачно, јер су деминутивност и хипокористичност изразно неусловљене значењске категорије. Томе су најбоља потврда бројни *аугментативни хипокористици*, тј. форме аугментатива које имају искључиво хипокористично значење. Када се аугментативном формом не изражава значење физичке увећаности, него значење *интензитета неке позитивне, најчешће људске особине*, аугментативна форма има искључиво значење „умилности”, које се своди на значење „позитивне емпатије”, што недвосмислено потврђују следећи примјери *аугментативних хипокористика*:

(3а) Бата је *људина!* *Људескара!* (Данас, 31.12. 2013 – 2. 1. 2014, 9: Здравко Шотра); Ето, тако говори Сеад Сушић. *Играчина и људина* (Вечерње новости, 23. 6. 2013, 37); Тако је његова Мала Моја постала наше градиво које узимамо са задовољством. Као и бруднајуће гласове нежних *људина* што им је командир рекао да нема Бога (Вечерње новости, 19. 9. 2015, 17: Миро Вуксановић);...али морам да признам да је Душко *људина*. Велики и као тренер и као човек (Вечерње новости, 8. 9. 2015, 40); Шта све није радио да од зета направи *мушкарчину!* (Политика, 1. 6. 2014, 15: Момо Капор); Рагби ... играју праве *мушкарчине* (Курир, 31. 12. 2014 – 2. 1. 2015, 80); *Лафчина* онако изгледом, фино се носи (Политика, 6. 8. 2015, 13); *Јуначине* (Вечерње новости, 21. 6. 2015, 40: наслов); *Момчине* доносе малу „богињу” једног великог Мундијалита (Вечерње новости, 21. 6. 2015, 40); Са руба света, из деценијама копане провалије су Пауновићеве *јуначине* 750 минута теглиле српски фудбал на седмо небо (Вечерње новости, 21. 6. 2015, 40); *Херојчине* су показале како у земљи фудбалског деминутива бити највећи (Вечерње новости, 21. 6. 2015, 40); *Играчине* су нападале и приликом вођства, нису се задовољили малим (Вечерње новости, 21. 6. 2015, 40); Гудељ је тада дао *голчину* у финалу утакмице (Вечерње новости, 28. 3. 2015, 40); Једини блесак „плаваца” у Ливерпулу био је *голчина* Немање Матића (Вечерње новости, 13. 9. 2015, 35) и сл.

⁶ М. Стевановић тако каже да је међу најпродуктивнијим творбеним наставцима свакако „наставак *-ица*, којим се гради неколико семантичких типова именица женског рода. Овај је наставак несумњиво најпродуктивнији у служби за грађење *деминутива хипокористика* од именица ж. рода на -а.” (Стевановић 1981: 524).

У свим наведеним и сродним примјерима, аугментативном формом изражава се позитивни емоционални однос према ономе што твореница изражава. Тако *људина*, *људескара* не значи физички великог него морално или „људски” великог човјека; *јуначина* не значи физички великог јунака него „храброг јунака”, *голчина* не значи „велики гол” него „сјајан, ефектан гол” и сл. Значење емоционалног става драгости и усхићености контекстуално се наглашава на различите начине; или а) позитивним значењем саме основе (нпр.: *лаф*, *јунак*, *херој* и сл.), или неким контекстуалним детерминатором (нпр.: *нежна људина*, *праве мушкарчине*, *људина – велики и као тренер и као човек*, и сл.).

Хипокористици као ријечи од миља остварују се, према томе, или као *деминутивни хипокористици*, тј. хипокористици изражени формом деминутива (умањеница), или као *аугментативни хипокористици*, тј. хипокористици изражени формом аугментатива (увећанице).

Сличан је случај и са *пејоративима*. Изражавање пејоративности по правилу се везује само за аугментативне форме. Тако се констатује да „поједини аугментативи (увећанице) могу да имају погрдно значење. Кад се за неко село каже да је селендра, онда се често и не мисли да је оно велико, већ да је забачено, ружно и одбојно” (Николић 2002: 37). Када аугментативној форми значењску компоненту „велики” ослужни компонента „одбојан”, или пак значењску компоненту „велики” потисне компонента „емоционално одбојан”, тада говоримо о *аугментативним пејоративима*. У свим примјерима аугментативних пејоратива, емоционална компонентата „погрдности” представља доминантну значењску компоненту аугментативног суфикса, што је више него очигледно у примјерима наведеним под (4). Пејоративно значење се, међутим, не изражава искључиво аугментативним формама, него се врло често изражава и деминутивним формама. Када се пејоративност изражава формом деминутива, тада говоримо о *деминутивним пејоративима*. Сљедећи примјери на најеклатантнији начин показују да се деминутивним формама исказује значење погрдности као емоционалне одбојности:

(4) Уосталом, уверићете се у то и ви новинари и *новинарчићи* кад ова забрана буде поново уведена (Печат, 5. 7. 2013, 64); ...а поменутог делију остављају у предворју Свега сањаног ... превлачећи компјутерског *пацовчића* од слике најнечитанијег до најчитанијег савременог писца (Политика, 8. 8. 2015, КУН, 3); Чанак је искомплексирани *лидерчић* (Правда, 10. 10. 2007, 1); Три Стјепановића и *новинарчићи* у случају „Диковић” (Политика, 12. 2. 2015, 14; наслов); Свако гледа свој бедни, мали, ситничави, интерес у свом *животићу* (Политика, 8.1. 2014, 24); ...одржавањем тзв. фестивала и *фестивалчића* ствара се привид да је све у реду (Блиц, 10. 8. 2013, 26); Дечја представа „Коњски *зубић* у нашега цара”, која на духовит начин приказује згоде и незгоде једног цара који пати од зубобоље, синоћ је изведена у парку Рудо (Политика, 14. 9. 2015, 16) и сл.

У свим наведеним примјерима, деминутивним формама исказује се искључиво афективно значење „негативне емпатије”, најчешће у виду субјективне процјене „безвриједности” онога што означава деминутивна именица. Тако је *лидерчић* „безвриједан лидер”, *новинарчић* – „безвриједан новинар”, *фестивалчић* „безвриједан фестивал”, *животић* – „безвриједан живот” и сл. Значење де-

минутивне пејоративности потцртава се, прије свега, контекстом, некад само синтагматским (нпр.: *коњски зубић*; *искомплесирани лидерчић*), некад ширим реченичним, а некад значењем саме основне именице (нпр.: *пацов*).

Анализа међуодноса творбено-граматичних категорија деминутивности и аугментативности, и стилистичких категорија хипокористичности и пејоративности показује како су те категорије врло испреплетене. Јер деминутивна твореница може имати само умањеничко денотативно значење „мали” (*уличица*, *кантица* и сл.), али и емоционално (конотативно) значење „мили, драги” као значење *деминутивног хипокористика* (*бакица*, *милиончић*, *синчић* и сл.), или значење „ружан, одбојан, безвриједан” као значење *деминутивног пејоратива* (нпр.: *лидерчић*, *новинарчић*, *чиновничкић* и сл.). Исто тако аугментативна твореница може имати само денотативно значење увећавања, значење „велики” (нпр.: *шамарчина*, *књижурина*, *станчина* и сл.), али и конотативна (стилистика) значења а) „погрдности”, што аугментативима даје статус *аугментативних пејоратива* (нпр.: *сељачина*, *врућинчина*, *крчметина*, *главурда* и сл.), или б) „умилности”, што аугментативима даје статус *аугментативних хипокористика* (као нпр.: *људина*, *јуначина*, *лафчина*, *херојчина*, *голчина* и сл.). Све то показује да деминутиви и хипокористичности с једне, и аугментативи и пејоративи с друге стране, не стоје у „хармоничном односу”, јер сваки деминутив није хипокористичност, нити је сваки хипокористичност деминутив, као што ни сваки аугментатив није пејоратив ни обрнуто: сваки пејоратив није аугментатив, пошто постоје како аугментативни хипокористичности, тако и деминутивни пејоративи.

Из тих разлога, при реализацији ових двију различитих значењских категорија (граматичке и стилистичке), може доћи до њихове језичке диференцираности у оквиру супстантивних синтагми са деминутивном именицом као надређеним чланом. У таквим синтагмама – на што смо већ у једном ранијем раду (Ковачевић 2003: 229–230) скренули пажњу – врши се диференцијација између значења „умањености”, које се изражава лексички придјевом „мали”, и значења „умилности”, које се изражава творбеним суфиксом, као нпр.⁷:

(5) Узимај једну *малу шерцицу* (Вишња Крстајић-Стојановић, *Не плачи за Сарајевом*); У својој канцеларији седи сеоски начелник, *мали журав човечић* упалих груди (Радоје Домановић, *Краљевић Марко по други пут међу Србима*); Ове *мале кафанице* по предграђима... једнаке су мање-више свуда и не мењају се са временом и модом (Иво Андрић, *Разговор с Гојом*); кад дође глас о мом свршетку, узрујаће се на час људи што станују у *малим кућицама* на један кат и с вртом до улице (Иво Андрић, *Ex ponto*) и сл.

Пошто свака умањеност није нужно и хипокористичност, а ни обрнуто: свака хипокористичност није нужно умањеност, могуће је, што и наведени примјери потврђују, комбиновати у синтагми двије лексеме које на граматичком плану имају значење умањености, па изгледа да су ти примјери плеоназми. Али они то нису из једноставног разлога што је у њима једном лексемом наглашено значење деминутивности, а другом експресивно значење хипокористичности. Због

⁷ Сви примјери које наводимо преузети су из рада Ковачевић (2003: 229–230).

тога наведени примјери не само да нису стилске погрешке (плеоназми)⁸ него су, напротив, изразито стилематичне и стилогене конструкције, остварене или као *хипокористични деминутиви* (нпр.: *мала кафаница*) или као *деминутивни пејоративи* (нпр.: *мали човечић*).

2.2. Стилистика конструкција туђега говора

У анализи сваког прозног књижевноумјетничког дјела незаобилазна тема истраживања јесу типови говора. А типови говора у сваком књижевноумјетничком дјелу су двоврсни: на једној страни је ауторски говор, а на другој – туђи говор⁹. Туђи говор представља сваки исказ некога лица који је укључен у ауторски текст. Тако се туђи говор релацијски дефинише као категорија на супротна ауторскоме говору. Туђи говор, по ријечима М. Бахтина (1980: 128), представља „*говор у говору, исказ у исказу*, али истовремено и *говор о говору, исказ о исказу*”. Зато у истраживању форми преношења туђега говора „истински предмет истраживања треба да буде управо узајамни динамички однос тих двеју величина – преношеног (‘туђег’) и преносећег (‘ауторског’) говора” (Бахтин 1980: 132). Анализа типова туђега говора тако подразумијева, прије свега, анализу начина преношења туђега говора у књижевноумјетничком тексту. Под преношењем туђега говора подразумијева се укључење туђих ријечи у ауторски дискурс или текст, чији је резултат синтаксичка конструкција са туђим говором. Ако се на типове туђега говора, као класификациони критеријум, примијени тип граматикализованости синтаксичке конструкције, онда су само два неспорна граматикализована синтаксичка модела преношења туђега говора, односно двије граматикализоване синтаксичке конструкције туђега говора: а) *управни (директни) говор*, и б) *неуправни (индиректни) говор*. Ако се уз синтаксички критеријум граматикализованости као равноправан уведе и критеријум стилистичког поступка, онда управном и неуправном говору треба додати и в) *слободни неуправни говор* или *неправи управни говор* као синтаксичко-стилистички подједнако значајан тип преношења туђега говора. Све остале синтаксичке форме преношења туђега говора само су варијације у оквиру наведених модела. Зато ћемо, најприје, навести карактеристике трију наведених модела преношења туђега говора, поткрепљујући их примјерима из *Проклете авлије* Иве Андрића.

⁸ Што не значи да се у пракси не сусрећу и примјери оваквих синтагми у којима долази до плеоназма као стилске погрешке. То је случај са примјерима у којима се уз деминутив чији суфикс има значење „мали”, дода још и лексема „мали”, тако да се значење умањености двапут изражава, једном лексички, а други пут суфиксом, чему су добра потврда сљедећи плеонастични примјери из нашег корпуса, у којима подвлачењем истичемо плеонастичне јединице: ...власник белоушке, како је описана *сићушна*, безазлена *змијуљница*, нуди награду „поштенем налазачу” (Политика, 23. 8. 2015, 26); То нису права, то су заправо неке милости, које на *мале кашичице* градска управа даје српској мањини (Политика, 19. 8. 2015, 4; Жарко Пуховски); Само *мале грулице* ... нешто се препуцавају за или против ЕУ (Политика, 20. 9. 2015, 6) и сл.

⁹ (Пот)класификацију типова туђега говора овдје дајемо према Ковачевић (2012а), одакле су преузети сви термини и њихове дефиниције.

Управни или *директни говор* представља дословно репродуковани говор некога лица изражен самосталном – простом, независнословеном или зависно-словеном – комуникативном реченицом или исказом и уведен у текст ауторским ријечима. С обзиром на обавезне структурне компоненте модела, управни говор је увијек бинарна синтаксичка јединица, чији су нужни конституенти: а) говор лика („неаутора“) као смисаони центар и б) говор аутора као компонента преко које се говор лика уводи у текст. Говор лика као туђи говор ортографски се марkira у писаном тексту, јер се од ауторске компоненте преко које се уводи у текст одваја или цртом или наводницима. Ауторска компонента као прагилачки текст аутора уз „туђи говор“ назива се ауторска дидаскалија или конферанса, а њена је основна комуникативна улога да идентификује говорника пренесеног туђег говора, па зато њен граматички центар по правилу заузимају глаголи типа *verba dicendi*. У односу на ортографски – наводницима или цртом – обиљежени говор лика ауторска дидаскалија може бити или а) у препозицији (и тада се иза ње обавезно ставља двотачка) или б) у постпозицији, или в) пак у интерпозицији, као нпр.:

- (ба) Непосредан и отворен, фра Петар му је говорио:
– Ђамил ефендија, немој замерити, али не ваља ти што не једеш (И. Андрић, 48);
- (б) – Их, брате! Штета! – каже неко забринуто (И. Андрић, 20);
- (в) – Не могу ја – каже – добри човјече, оздравити, јер ја и нисам болестан, него сам овакав, а од себе се не може оздравити (И. Андрић, 115);
– Хоћемо – каже он, више због мене – хоћемо! (И. Андрић, 115–116).

Неуправни или *индиректни говор* јесте форма преношења туђег говора структурисана у синтаксички облик зависнословене реченице. Синтаксичка конструкција неуправног говора састоји се од ауторске дидаскалије (ријечи аутора) у облику главне клаузе, и репродукованог исказа („неауторовог“ говора) у форми зависне клаузе. Неуправни говор, заправо, „представља по себи говор у говору, или саопштење у саопштењу“ (Јарцева ред. 1998: 244). Репродуковани („неауторов“) говор у оквиру конструкције неуправног говора има форму изричне зависне клаузе (у српском језику по правилу с везницима *да* или *како*), или пак форму зависно-упитне изричне клаузе са свим типовима упитних ријечи као везивним елементима. Основна разлика између упитних реченица и зависно-упитних клауза јесте у њиховом комуникативном статусу: упитне реченице су и комуникативно упитне, док су зависно-упитне клаузе дио зависнословених обавјештајних (изјавних) реченица. Зато се упитне реченице у писању завршавају упитником, док се крај зависнословених реченица са зависно-упитним клаузама обиљежава тачком. Ево за поткрепу и неколика примјера конструкција неуправног говора из Андрићеве *Проклете авлије*:

- (7) Опасно меким гласом дебели чиновник је рекао да је прво саслушање било више формалне природе и да су и одговори били такви (И. Андрић, 99); А мали човек прича даље како је отишао чак у Трапезунт и ту се оженио имућном удовицом (И. Андрић, 20); Упорно је захтевала да јој се леш остави и да га сахрани кад стигне у Смирну (И. Андрић, 55–56). Цем је изјавио да су га витезови са Рода преварили и све досад држали у затвору. Молио

је папу да га пусти да иде у Египат (И. Андрић, 83); Девојке су питале ко је тај Цем-султан (И. Андрић, 61) и сл.

Неуправним говором само се препричава садржај управног говора, при чему изостају његови емоционално-експресивни елементи, тако да у првом плану није сам исказ говорника, колико то како тај исказ схвата аутор текста. Зато се у конструкцијама неуправног говора у изричној клаузи (којом се репродукује говор некога лика) лице глаголских облика и присвојних и личних замјеница облички усаглашавају не са субјектом туђега говора (говорником), како је у управном говору, него према глаголу ауторске дидаскалије.

Између конструкција *управног* или *директног* и *неуправног* или *индиректног* говора постоје најмање три битне разликовне особине, и то: а) у конструкцијама управног говора, ауторски и туђи говор ступају у паратаксички однос, с тим да се туђи говор правописно маркира наводницима или цртом, а слагање глаголских и замјеничких облика врши се према субјекту туђега говора. Неауторски дио управног говора може имати вриједност обавјештајне, интерогативне или екскламативне комуникативне реченице (исказа); б) у конструкцијама неуправног говора, ауторски и туђи говор стоје у хипотаксичком односу, јер се ауторски смијешта у главну клаузу, а туђи добија форму везничке изричне и зависно-упитне клаузе, док се слагање глаголских и замјеничких облика врши према субјекту ауторске дидаскалије (с обзиром на аутора, односно наратора). Уз то, зависносложене реченице неуправног говора имају искључиво вриједност обавјештајних комуникативних реченица; в) конструкције управног и неуправног говора не стоје у односу апсолутне супституентности, будући да се све конструкције неуправног могу превести у конструкције управног говора, док обрнута супституција није увијек могућа. Пошто се „неуправним говором може пренијети само логички садржај, али не и афективна вриједност израза” (Вулетић 2006: 131), готово сви афективно обиљежени језички елементи тако чести у конструкцијама управног говора (попут вокатива, многих модалних ријечци, узвика, конверзационих партикула, потврдних и одричних ријечци, узречица, поздрава, облика императива, клетви, благосиљања и сл.), као и сви непредикативни искази – изостају у конструкцијама неуправног говора.

Елементи управног и неуправног говора потпуно се прожимају у типу преношења туђега говора, који се назива или *слободни неуправни говор* или *неправи управни говор*. Та два термина најбоље одражавају суштину овог типа туђега говора: термин *слободни неуправни говор* смјешта овај тип туђега говора у типове неуправног говора, док га термин *неправи управни говор* подводи под модификације управног говора. Први, дакле, као доминантне истиче компоненте неуправног, а други – компоненте управног говора. Данас је, мимо русистике, чешће у употреби термин *слободни неуправни говор*.

Слободни неуправни говор има граматичке особине неуправног говора (прије свега употребу глаголског и замјеничког лица као у неуправном говору), али га од модела неуправног говора строго диференцира непостојање ауторске дидаскалије (тј. управне клаузе) и непостојање везивног елемента. Друкчије ре-

чено, слободни неуправни говор сведен је на изражавање исказа лика (говорника) на облике основних типова комуникативних реченица. Будући да се изражава и изјавним и упитним и узвичним реченичним формама, он је, према критеријуму синтаксичке форме, тешко разграничљив од ауторског говора. Од неуправног говора слободни неуправни говор, дакле, диференцира непостојање глагола и субординираног везника и могућност употребе експресивних јединица (узвика, питања, елиптичних исказа и сл.), док га од управног говора диференцира слагање категорије лица из тачке гледишта аутора (тј. као у неуправном говору) и изостанак ортографских знакова (наводника или црте).

Будући да „слободни неуправни говор није одредив строго и искључиво граматичким критеријима” (Принс 2011: 185), за њ се може рећи да има елементарна и синтаксичке категорије и стилистичког поступка. Стилистички карактер, између осталог, даје му и специфична (сужена) функционалностилска дистрибуција. Док су управни и неуправни говор општејезичке категорије, остварљиве у свим функционалним стиливима стандардног језика, слободни неуправни говор је „творевина уметничке књижевности и искључиво се у њој среће” (Човић 1991: 146). У слободном неуправном говору „с апстрактно-граматичке тачке гледишта – говори аутор, док с тачке гледишта стварног смисла целог контекста – говори јунак” (Бахтин 1980: 164). Слободни неуправни говор увијек представља стилско двогласје, јер он „у себи меша ознаке два дискурзивна догађаја (приповедачевог и дискурзивног чина лика), два стила, два језика, два гласа, два семантичка и аксиолошка система” (Принс 2011: 185). Овај облик преношења туђег говора на најбољи начин омогућава уједињење ауторског и говора лика, што одлично потврђује и следећи примјер слободног неуправног говора из Андрићеве *Проклете авлије*, с тим да ћемо конкурентне језичке јединице управног говора давати у загради са стрелицом:

(8) Цем је мислио живо и јасно, како мислимо само у часовима кад смо одвојени од једног боравишта а нисмо ступили на друго. Мислио је хладно о својој несрећи и гледао је јесно и немилосрдно, онако како човек може да је сагледа самом кад је, скривен и невиђен, чује из туђих уста.

Ето, свуда га [←*ме*] дочекују страни људи као живи зид његове [←*моје*] тамнице. А шта може да очекује [←*могу да очекујем*] од тих људи? Можда сажаљење? То је једино што му [←*ми*] не треба и што му [←*ми*] никад није требало. Саучешће које су му [←*ми*] понекад показивали ретки добри и племенити људи за њега [←*за мене*] је само мера његове [←*моје*] зле среће и беспримерног понижења. И за покојника сажаљење је тешко и увредљиво, а како га је тек сносити још здрав и свестан свега, жив гледати у очи живим људима, да би у њима прочитао само једно: сажаљење? (И. Андрић, 94–95)

Три основна модела преношења туђег говора као да уједињују граматику са стилистиком: управни и неуправни говор су и граматичке и наратолошке категорије, док је слободни неуправни говор, прије свега, наратолошка категорије. Та три типа говора реализују се у по неколико граматичко-стилистичких подмодела¹⁰: 1) *управни говор* реализује се у шест подмодела: а) *реплика дијалога*

¹⁰ Карактеристике сваког од подмодела, уз поткрепу примјерима, дају се у Ковачевић (2012а).

или неуведени управни говор, б) слободни управни говор, в) уведени слободни управни говор, г) фрагментарни цитат или фрагментарни управни говор, д) недословни управни говор; и њ) изречени и неизречени управни говор; 2) неуправни говор реализује се у четири подмодела: а) неконекторски неуправни говор, б) експресивни неуправни говор, в) полууправни говор, г) дословни неуправни говор; док 3) слободни неуправни говор или неправи управни говор има два подмодела: а) неуправно-управни говор, и б) полуслободни неуправни говор.

У анализи типова говора у књижевном дјелу треба образложити стилематичност и стилогеност и свих структурно-стилистичких варијација, а не само трију основних модела преношења туђег говора. Тек тиме анализа типова говора бива потпуна сагласно критеријумима интегралне стилистике.

3. Закључак

Стилистику као аутономну научну дисциплину инаугурисао је почетком XX вијека Шарл Баји. Засновао ју је као колективну афективну стилистику, изумимајући из њеног предмета језик писаца. Паралелно са Бајијевом стилистиком, развијала се генетичка стилистика или стилистика појединца, касније позната под именом књижевна стилистика или стилистичка критика (односно критика стила), чији је најзначајнији представник и један од инаугуратора био Лео Шпицер. И Бајијева и Шпицерова стилистика првенствено су се бавиле стилемама као структурно или семантички онеобичајеним јединицама – и то из два различита угла: Бајијева стилистика истраживала је „структурно ткање” или стилематичност стилема, док је Шпицерова стилистика испитивала прије свега њихов књижевни ефекат. Током стогодишњег хода бајијевске и шпицеровске стилистике, уз припомоћ Јакобсонов(ск)их структуралних и Лотманов(ск)их семиотичких резултата, дошло је до приближавања, па чак и до уједињења стилематичне лингвистичке и стилогене књижевне стилистике. Створени су услови за инаугурацију интегралне стилистике.

А интегрална стилистика уједињује а) лингвостилистику, која се у првом реду бави стилематичношћу, тј. начинима структурисања стилема као формално и/или семантички онеобичајених јединица, и б) књижевну стилистику, која се бави стилогеношћу, тј. књижевним ефектом која изазива како стилематичне тако и нестилематичне језичке јединице. Интегрална стилистика тако се бави стилематичношћу стилема и стилогеношћу и стилема и нестилема. Предмет интегралне стилистике јесте истраживање начина остваривања и (међу)односа стилематичности и стилогености језичких јединица: од фонеме као најмање, до дискурса или текста као највише. Ако је стилематичност стилистичка форма језичке јединице, тј. формални отклон који дату јединицу супротставља уобичајеној, онда је стилогеност умјетнички ефекат или умјетничка вриједност неке језичке јединице. Из тога производи да језичке јединице, посматране са стилематично-стилогеног аспекта, могу бити четвороврсне: а) *само стилематичне*

(када је јединица формално онеобичајена, али та формална онеобичајеност не производи умјетнички ефекат), б) *само стилогене* (када је у питању општеупотребна језичка јединица, јединица стандардне језичке структуре, али умјетнички функционална, тј. са изразитом умјетничком вриједношћу), в) *и стилематичне и стилогене* (када језичка јединица има и онеобичајену форму и умјетничку вриједност), и г) *и нестилематичне и нестилогене* (када језичка јединица нема онеобичајену форму, а уз то и не производи књижевни ефекат). На тај начин интегрална стилистика у поље свог истраживања укључује све јединице које чине структуру књижевног текста, без обзира јесу ли оне само стилематичне, само стилогене, или пак и стилематичне и стилогене, односно и нестилематичне и нестилогене. Интегрална стилистика, дакле, изучава оба плана језичких јединица у књижевном тексту – и стилематични и стилогени – уједињујући на тај начин лингвистичку са књижевном стилистиком. Уколико тог уједињења не би било, и једна и друга анализа, и лингвистичка и књижевна, заправо би биле „крње”, теоријски чак тешко „одбрањиве” – јер је свака анализа структуре језичких јединица у књижевном тексту испразна, несврсисходна ако се у обзир не узима њихова умјетничка функција, односно свака је анализа умјетничке функције језичких јединица незамислива ако се у обзир не узму њихове структурне карактеристике.

Критеријуми интегралне стилистике примјењиви су на свим нивоима изучавања језика и књижевности: од основношколског, преко средњошколског, до факултетског. Показали смо то конкретном интегралностилистичком анализом суодноса деминутивних и аугментативних јединица с једне стране, и хипокористичних и пејоративних јединица с друге стране, као и анализом синтаксичко-стилистичких поступака преношења туђег говора у књижевноумјетничком тексту.

ИЗВОРИ

а) књижевноумјетничка дјела:

И. Андрић – Иво Андрић, *Проклета авлија*, Удружени издавачи, Сабрана дјела Иве Андрића, књига четврта, Сарајево, 1981.

б) новине:

Блиц – *Blic*, *dnevne novine iz Beograda*.

Вечерње новости – *Вечерње новости*, *дневне новине из Београда*.

Данас – *Danas*, *dnevne novine iz Beograda*.

Курир – *Kurir*, *dnevne novine iz Beograda*.

Наше новине – *Naše novine*, *dnevne novine iz Beograda*.

Правда – *Правда*, *дневне новине из Београда*.

Печат – *Печат*, *недељне новине из Београда*.

Политика – *Политика*, *дневне новине из Београда*.

ЛИТЕРАТУРА

- Бахтин 1980:** М. Bahtin, *Marksizam i filozofija jezika*, Beograd, Nolit.
- Вуковић 2000:** Н. Vuković, *Putevi stilističke ideje*, Podgorica–Nikšić: Jasen.
- Вулетић 2006:** В. Vuletić, *Govorna stilistika*, Zagreb: FF press.
- Гиро 1964:** Р. Guiraud, *Stilistika*, prevod s francuskog Branko Džakula, Sarajevo: „Veselin Masleša”.
- Живковић 1965:** Д. Живковић, „Епски и лирски стил Иве Андрића”, *Од Вука до Андрића*, Београд: Друштво за српскохрватски језик и књижевност СР Србије, 141–173.
- Јакобсон 1966:** Р. Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Beograd: Nolit.
- Јакобсон 1978:** Р. Jakobson, *Ogledi iz poetike*, Beograd: Prosveta.
- Јакобсон, Либе-Гротхус 2012:** Р. Jakobson, Grete Libe-Grothus, *Jezička umetnost šizofrenije: Jedan pogled na Herdelinov „Pogled”*, Beograd: Službeni glasnik.
- Јарцева (ред.) 1998:** *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*, главный редактор В. Н. Ярцева, Москва: Научное издательство „Большая Посейская энциклопедия”.
- Јовановић 2010:** В. Јовановић, *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Калер 1990:** Ц. Калер, *Структуралистичка поетика*, превод с енглеског Милица Минт, Београд: СКЗ.
- Ковачевић 2000:** М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Ковачевић 2003:** М. Ковачевић, „Стилистички аспект граматичких категорија”, *Грамматичке и стилистичке теме*, Бања Лука: Књижевна заједница, 220–236.
- Ковачевић 2012:** М. Ковачевић, *Лингвостилистика књижевног текста*, Београд: СКЗ.
- Ковачевић 2012а:** М. Ковачевић, „О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора”, *Српски језик*, XVII, Београд, 13–38.
- Којен 1978:** Л. Којен, „Jakobsonova poetika”, u: Roman Jakobson, *Ogledi iz poetike*, Beograd: Prosveta, 1978, 7–46.
- Лотман 1991:** Ј. Mihailović Lotman, „Teze ka problemu ’Umetnost u nizu modelativnih sistema’”, u: *Teorijska misao o književnosti*, priredio Petar Milosavljević, Novi Sad: Svetovi, 541–553.
- Мистрик 1967:** Ј. Mistrík, *Jazykovo-intonáčné prostriedky recitátora*, Bratislava: Osvetový ústav.
- Николић 2002:** М. Николић, *Стилске вежбе*, Београд: Просветни преглед.
- Петковић 2010:** Н. Петковић, *На извору живе воде*, Београд: Завод за уџбенике.
- Прањић 1985:** К. Pranjić, *Jezik i književno djelo: Ogledi za lingvostilističku analizu književnih tekstova*, Beograd: Nova Prosveta.

Принс 2011: Dž. Prins, *Naratološki rečnik*, prevela s engleskog Brana Miladinov, Beograd: Službeni glasnik.

Речник 2007: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.

Стевановић 1981: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I (граматички системи и књижевнојезичка норма)*, четврто издање, Београд: Научна књига.

Човић 1991: Б. Човић, *Стил историјске прозе А. Н. Толстоја*, Нови Сад: Радови Института за стране језике и књижевности.

Шпицер 2012: L. Špicer, *O stilu Marsela Prusta*, Beograd: Službeni glasnik.

Miloš M. Kovačević

STILYSTICS IN TEACHING SERBIAN LANGUAGE

Summary

This paper sheds light on the path of development and intersecting criteria Bally's linguistically stylistics, dealing with stilematics of linguistic units, and Spitzer's literary stylistics, which deals with stilogenits of linguistic units. These two research plan as an integrated, inseparable, and necessary for the complete stylistic analysis, at the subject of integral stylistics. In the paper the analysis of two grammatical stylistic questions have tested the effectiveness of criteria of integral stylistics.

Key words: Charles Bally, Leo Spitzer, linguistic stylistics, literary stylistics, integral stylistics, stylemas, stilemathics, stilogenity.